

УДК 37

О. Б. ПЕТРЕНКО

м. Рівне

ПЕДАГОГІКА ДІАЛОГУ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК УМОВА ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізується педагогіка діалогу видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського. Зокрема розглядається діалог як умова виховання толерантної особистості. З'ясовано, що діалогічна взаємодія виступає фундаментом толерантності і рівнем толерантних переконань; виокремлено ідеї вченого, які мають становити зміст педагогічної діяльності, спрямованої на виховання толерантної людини, та основні особливості спілкування у формі діалогу вихователя і вихованців.

Ключові слова: В. О. Сухомлинський, педагогіка діалогу, толерантність, толерантність особистості, діалогічне спілкування, виховання словом.

Постановка проблеми. Мир, мирне співіснування є надзвичайно важливим для сучасної України як багатонаціональної та багатоконфесійної держави. У світлі останніх подій толерантність, терпимість, етичність, гуманізм стають чи не головними чинниками стабільності країни. Толерантність є цінністю, необхідною і фундаментальною для побудови демократичного суспільства, реалізації прав людини та досягнення миру. У цьому контексті особливо актуально звучить переконання американського теоретика освіти М. Ліпмана (1922–2010): якщо суспільство не витрачає зусилля на освіту, не працює цілеспрямовано й систематично, аби за допомогою освітніх заходів зменшити насильство й розвивати миролюбство й толерантність, воно не має миру [8].

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває процес формування миролюбності й толерантності у системі освіти, зокрема через педагогічний діалог, що висуває на перший план гуманістичні цінності у процесі виховання та навчання; актуалізує переорієнтацію освітнього процесу з накопичення знань, навичок, умінь на розвиток особистості, формування і розвиток її значущих якостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Друга половина ХХ – початок ХХІ століття у педагогіці ознаменувалися інтенсивним розвитком досліджень впровадження ідей філософії толерантності у педагогічний процес. Зокрема, цю проблему вивчали Б. Гершунський, В. Лекторський, М. Ліпман, В. Шалін, М. Шимановський та ін. [3; 7; 8; 18; 19].

Як педагогічний феномен розглядали толерантність М. Карандаш, Ю. Тодоровцева [6; 17]. Толерантність як цінність у гуманізації освіти аналізували Н. Бідюк, О. Орловська [1].

Однак ми не віднайшли цілісного дослідження спадщини Василя Олександровича Сухомлинського у контексті досліджуваного феномену. Тому саме визначення ключових моментів педагогіки діалогу В. О. Сухомлинського як умови виховання толерантності особистості є **завданням** пропонованої розвідки.

Виклад основного матеріалу. «Толерантність – це те, що робить можливим досягнення миру і веде від культури війни до культури миру», – зазначається в Декларації принципів толерантності, прийнятій генеральною Конференцією ЮНЕСКО в 1995 році [5]. Толерантність – це здатність приймати ціннісну систему іншого як таку, що не є небезпечною для власної системи цінностей. У свідомості толерантної людини немає образу ворога, вона дивиться на іншу людину перш за все як на представника людської спільноти (із позиції практичного гуманізму) і як на громадянина – представника власної громади («свого»), власної спільноти [19]. Іншими словами, толерантність – це миролюбність, терпимість до етнічних, релігійних, політичних, конфесійних, міжособистісних розбіжностей, визнання можливості рівноправного існування «іншого».

Ми розуміємо толерантність як ціннісне терпиме ставлення до людей, незалежно від раси, національності, соціального стану, політичної орієнтації, культурної приналежності та гендерної ідентичності. Відтак, проблему толерантності відносимо до актуальних педагогічних проблем. Бути терпимим до іншої людини – досить складне завдання, тим більше для дітей і молоді, з їх недостатнім соціальним досвідом, категоричністю суджень та оцінок, максималізмом у вимогах до оточен-

ня. Тому вважаємо, що виховати толерантність можна педагогікою співробітництва чи, як її часто називають, педагогікою діалогу. Сутність такого діалогу полягає в гнучкій зміні орієнтації педагогічного впливу на учнів, що здійснює вчитель, виходячи із моральних принципів і загальнолюдських цінностей. Педагогіка діалогу виокремлює вчителя як провідну фігуру успішної педагогічної взаємодії з учнями й покладає на нього відповідальність оперативно враховувати особистісні якості вихованців, що постійно змінюються під впливом зовнішніх обставин та індивідуального зростання.

Лейтмотивом підходу В. Сухомлинського до процесу виховання було переконання у тому, що постійне духовне спілкування вчителя й учня, взаємне проникнення у світ думок, почуттів, переживань одне одного є «кров'ю культури педагогічної». Місія педагогів – «готувати людину до життя в суспільстві, в колективі, серед людей, а суспільне життя – це нескінченна різноманітність доторкань людини до людини, серця до серця, почуття до почуття» [15, 404].

Сутність виховання Василь Олександрович Сухомлинський бачив у побудові діалогічного спілкування, вважаючи, що діалог є сутністю спілкування, й виховання, реалізоване спілкуванням без діалогу, немислиме.

Необхідно зауважити, що сам Василь Олександрович не використовував терміни «педагогіка діалогу», «діалог» для опису ситуацій спілкування між учителем і учнем. Але, спираючись на викладене вище, можемо припустити, що саме ці терміни відображають сутнісні моменти педагогічного досвіду видатного українського педагога-практика. Досвіду, який базувався на визнанні певної рівності позицій учителя і учня, визнанні і прийнятті активної позиції вихованця у взаємодії.

У педагогічній спадщині Василя Олександровича знаходимо означення педагогіки діалогу як бесіда. У педагога немає монологів, у нього «бесіди», «розмови»; спілкування набуває своєї справжньої діалогічної сутності: воно стає спільним сприйняттям, обговоренням спільної побаченої ситуації, проблеми. Наприклад, одна з найбільш відомих праць В. Сухомлинського «Розмова з молодим директором школи» (1973) укладена у вигляді бе-

сід досвідченого педагога з молодим колегою [13]; досить відомими є й «Бесіди про виховання» (1978), що складаються з п'яти бесід, у яких розкриваються різноманітні аспекти процесу виховання [10, 201–213] та ін.

В. Сухомлинський багаторазово підкреслював необхідність організації спілкування з дітьми у виді бесіди, розмірковував про їх ефективність та особливості організації: «Що являють собою ... бесіди, яка їх особливість, на чому ґрунтується цей засіб виховного впливу?» [11, 428]. В якості ілюстрації наведемо лише одну цитату з праці «Методика виховання колективу» (1971), у якій педагог цілий розділ назвав «Бесіди про громадянськість»: «Розповіді про громадянство я називаю бесідами – і не випадково ... Велика виховна сила бесіди про громадянськість розкривається тоді, коли я, вихователь, і мої маленькі громадяни, немовби зливаючись в єдине ціле, разом пізнаємо, відкриваємо великий світ громадянськості. Саме тоді, коли, слухаючи мене, Івась бачить, відчуває в мені передусім громадянина-однородця, він і починає активно ставитись до самого себе» [11, 430–431].

Педагог вважав, що «мистецтво виховання включає насамперед мистецтво говорити ...» [14, 321]. Головними ознаками спілкування як діалогу є встановлення особливих відносин, які за словами В. Сухомлинського, можна визначити як *духовну спільність, довіру, відвертість, доброзичливість*. Діалог з вихованцями передбачає спільне бачення, обговорення ситуацій, душевний контакт – пошук рішення спільних проблем. Йдеться не обов'язково про повне співпадіння поглядів і оцінок; передусім важливим є сам факт спільної спрямованості до вирішення проблеми. Іншими словами, діалог – це не спрямовані одне на одного погляди учителя і учня, а погляди того й іншого, спрямовані в одну сторону.

Однією з умов виховання толерантності є освоєння педагогом певних демократичних механізмів в організації педагогічного процесу і спілкування учнів один з одним і з учителем. Виховання толерантності передбачає формування в учнів високого рівня культури спілкування, адже без навичок цивілізованого діалогу, без високого рівня культури полеміки неможливе ефективне функціонування фахівця ані в професійній, ані в інших сферах

життєдіяльності особистості. Виховання толерантності – це надання людині можливості реалізувати свої права, не порушуючи при цьому права інших людей, вміння захистити свої права без порушення прав іншої людини, зокрема у процесі спілкування, вміння вести полеміку, вміння вести діалог.

Ідея діалогу забезпечує суб'єктивну позицію і учителів, і учнів в освітньому процесі, актуалізує у них навички спілкування, поважливе ставлення до людей, їхніх суджень і поведінки, толерантність, тактовність у взаємодії з оточуючими, розвиває критичне мислення, рефлексію та саморефлексію [4].

Діалогічність, згідно з поглядами О. Галицьких, є процесом дискусійного спілкування з метою відтворення, передачі, тлумачення, порівняння різних поглядів, що сприяє ідентифікації. При цьому діалогічність забезпечує саморозуміння через розуміння «іншого», стимулює емпатію, рефлексію та актуалізує світоглядну толерантність [2]. Діалогічна взаємодія виступає фундаментом толерантності і рівнем толерантних переконань. У структурі діалогічної взаємодії переважають емоційний і когнітивний компоненти, які виявляються скрізь високий рівень емпатії, почуття партнера, вміння прийняти його таким, яким він є, відсутність стереотипності у сприйманні інших, гнучкість мислення, а також через вміння «бачити» власну індивідуальність, здібність адекватно оцінювати свою особистість. Всі ці ознаки свідчать про те, що у діалозі виявляється індивідуальність особистості й досягається своєрідність іншого, оскільки передбачається рівність позицій у спілкуванні.

На переконання В. Сухомлинського, необхідно, «щоб вже в дитинстві кожна людина вклала свої сили в іншу людину, віддавала багатства свого серця іншій людині, пізнавала розумом і серцем (а тому переживала, брала близько до серця) найтонші порухи душі іншої людини – горе, радість, тривогу, відчай, сум, сум'яття ...» [12, 289].

Готовність до діалогу – це повага до чужої думки, терпимість до інакомислення, толерантність, бачення множинності шляхів до істини. Одним із засобів виховної роботи у цьому напрямі в Павлівській середній школі часів В. Сухомлинського «було багато спеціа-

льно створених, передбачених, «збудованих» людських відносин, які мали на меті глибоко утвердити в душах вихованців повагу до людини як вищої цінності ...» [12, 292].

Для Василя Олександровича емоційна культура сприйняття, тонкість переживань за людину були головними в культурі педагога. Він був твердо переконаний, що «слово – найтонший і найгостріший інструмент, яким ми, педагоги, повинні вміло доторкатися до серцець наших вихованців. Виховання словом – найскладніше і найважче з усього, що є в педагогіці» [16, 151]. Цю тезу підтверджує й донька педагога – академік НАПН України Ольга Василівна Сухомлинська: «У вихованні духовності, моральності надзвичайно вагоме значення в Павлівській школі належало слову, словесному впливу на душу й почуття дітей. Це зовсім не підтримувала в ті роки офіційна педагогіка, націлена на трудову й політехнічну школу, де потрібно було більше приділяти уваги різного роду діяльності, а не впливові словом» [9, 337]. Оскільки у Павлівській школі особливу увагу звертали на формування культури почуттів дитини, то педагоги виняткового значення надавали впливу слова на внутрішній світ дитини, духовним стосункам між вихованцем і вихователем, які базувалися на словесному впливі: «Кожне слово, знайдене підлітком у скарбниці рідної мови, вимагало великого напруження інтелектуальних і емоційних сил. Слово виражало велику внутрішню роботу підлітка, спрямовану на самовиховання почуттів. Це інтелектуальне входження людини в навколишній світ вимагає великої емоційної культури, матеріальним носієм якої є тільки слово» [12, 508].

Власне повага до слова і досконале володіння ним породжує таку якість особистості у спілкуванні, як толерантність. Основними рисами толерантної особистості є прихильність до інших; поблажливість; терпіння; гумор; чуйність; довіра; альтруїзм; терпимість до відмінностей; вміння володіти собою; доброзичливість; вміння не осуджувати інших; гуманізм; вміння слухати інших; допитливість; співчуття. Як свідчить досвід павлівського директора, спілкування-діалог розвиває у вихователів і вихованців впевненість у власних силах і в той же час критичне ставлення до себе, повагу й вимогливість до оточуючих лю-

дей й одночасно готовність до творчого вирішення нагальних проблем і віру у можливість їх вирішення.

Теоретичний аналіз педагогічних праць Василя Сухомлинського, що стосуються проблеми педагогіки діалогу, уможливив визначити певні ідеї, які мають становити зміст педагогічної діяльності, спрямованої на виховання толерантної людини:

- повага людської гідності всіх без винятку людей;
- терпимість і повага до людських відмінностей;
- ідея взаємодоповнюваності як основної риси відмінностей. Учні мусять зрозуміти, що їхні відмінності можуть виступати як доповнюючі один одного елементи, як подарунок кожного з них групі в цілому;
- ідея взаємозалежності як основи спільних дій. Учні слід спрямовувати на спільне розв'язання проблем і розподілу праці при виконанні завдань;
- ідея залучення до культури миру.

Водночас, систематизуючи погляди В. Сухомлинського на побудову діалогічного спілкування, виокремимо основні особливості спілкування у формі діалогу вихователя і вихованців: діалог як взаємна довіра, рівність позицій партнерів по спілкуванню, вивчення особистості вихованця, діалог як процес обміну інформацією з відкритою позицією учасників, вміння бачити людину, відчувати її стан, сприймати її реакцію на почуте (зворотний зв'язок), здатність дорожити іншою людиною, поважати її як вищу цінність, поважати її погляди, переконання.

Такими дуже стисло є окремі принципові моменти педагогіки діалогу В. О. Сухомлинського. У контексті досліджуваного феномену нам важливо зробити наголос на реальній, насамперед емоційній, активності обох взаємодіючих у процесі виховання сторін, на опосередкованому суспільно значимими цінностями характері активності педагогічного спілкування, яке характеризується конструктивною співпрацею учасників.

Педагогічна творчість Василя Сухомлинського – це своєрідний гімн спілкуванню, слову, їх величезним виховним можливостям. У контексті виховання толерантності педагогікою діалогу особливо актуально звучать слова педагога про те, що «слово і є саме тим інструментом, за допомогою якого можна навчити

дітей умінню бачити в людських очах найтонші відтінки переживань: горе, тривогу, образу, відчай, сум, безнадію, самотність» [12, 317]. Все це потрібно, аби виховати повноцінну толерантну чуйну людину. Для В. Сухомлинського емоційна культура сприйняття, тонкощі переживання за людину є головним у діяльності педагога. «Мудрість влади педагога – це передусім його здатність усе розуміти» [11, 621], – стверджував педагог. Власне у схарактеризованому підході Василя Олександровича Сухомлинського, у його педагогічному досвіді ми знаходимо розгорнуте обґрунтування завдань цілеспрямованої підготовки учителя до спілкування, до здійснення педагогіки діалогу як умови виховання толерантності.

Висновки і перспективи досліджень. Таким чином, толерантність це – терплячість, витривалість, психічна стійкість при наявності стресових явищ, які формуються в результаті зниження чутливості до їхнього повторюваного впливу. Моральна байдужість і правове неучтво, соціальний нігілізм і безглузда національна агресивність, жорстокість і відвертий вандалізм, щоденні повідомлення про тероризм і його наростаючу силу, нетерпимість і неприйняття стають, на жаль, реаліями й нашого життя. Концепція В. Сухомлинського орієнтована на необхідність вироблення вмінь і навиків у молоді працювати й дорожити загальносвітовими людськими цінностями в різних контекстах світу, що динамічно розбудовується, протистояти злу й насильству. Педагогіка діалогу Василя Сухомлинського – це педагогіка толерантності, педагогіка гуманізму, педагогіка віри в неповторність кожної дитини, педагогіка спілкування, педагогіка талановитого вчителя, який своєю наполегливою працею творить особистість громадянина вільної, незалежної України, – педагогіка XXI століття.

Список використаних джерел

1. Бідюк Н. М. Толерантність як особистісно-значуща цінність у контексті гуманізації освіти [Електронний ресурс] / Н. М. Бідюк, О. В. Орловська. — Режим доступу: <http://intkonf.org/d-ped-n-bidyuk-nm-orlovska-ov-tolerantnist-yak-osobis-tisno-znachuscha-tsinnist-u-konteksti-gumani-zatsiyi-osviti/>.
2. Галицких Е. О. Диалог в образовании как способ становления толерантности: учеб.-метод. пособие / Е. О. Галицких. — М. : Академический проект, 2004. — 240 с.
3. Гершунский Б. С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования

- [Текст] / Б.С. Гершунский // Педагогика. — № 7. — 2002. — С. 3—12.
4. Гомонова Т. Д. Диалогическое взаимодействие в процессе обучения как основа развития толерантности студентов [Электронный ресурс] / Т. Д. Гомонова. — Режим доступа: http://www.iubip.ru/branch/donetsk/sot_rud/gum_nauka.
 5. Декларация принципов толерантности (ЮНЕСКО, 1995) // Первое сентября. — 2000. — № 66.
 6. Карандаш М. М. Толерантність як педагогічний феномен [Текст] / М. М. Кардаш // Полікультурність, діалог і злагода: українські реалії / Міжнародна науково-практична конференція: матеріали. — Мелітополь, 2008. — 304 с.
 7. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский // Вопросы философии. — № 11. — 1997. — С. 46—54.
 8. Липман М. Обучение с целью уменьшения насилия и развития миролюбия / М. Липман. — Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000955/st000.shtml>.
 9. Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття) : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курила. — Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. — 444 с.
 10. «Обережно: дитина!» В. О. Сухомлинський про важких дітей: тематич. зб. / упоряд. Т.В. Філімонова; за наук. ред. проф. О. В. Сухомлинської. — Луганськ : державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2008. — 264 с. — С. 214—224.
 11. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1971. — 208 с.
 12. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. — К. : Рад. шк., 1977. — Т. 3. — С. 283—582.
 13. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5-ти т. — К. : Рад. шк., 1977. — Т. 4. — С. 393—626.
 14. Сухомлинський В. О. Слово вчителя в моральному вихованні / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 5. — С. 321—329.
 15. Сухомлинський В. О. Слово до спадкоємця / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 5. — С. 401—409.
 16. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. — К. : Рад. шк., 1976. — Т. 2. — С. 149—418.
 17. Тодоровцева Ю. В. Педагогіка толерантності: метод. рекомендації. [Текст] / Ю. В. Тодоровцева. — Одеса : СВД Черкасов М. П., 2004. — 90 с.
 18. Шалин В. Образование и формирование культуры толерантности / В. Шалин [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://his.1septem.ru/articlef.php?ID=200201103>.
 19. Шимановський М. М. Виховання громадянської толерантності як цінності / М. М. Шимановський // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської. — К., 1997. — 224 с.

О. PETRENKO

Rivne

PEDAGOGY OF V. O. SUKHOMLYNSKYI'S DIALOGUE AS A CONDITION OF UPBRINGING TOLERANCE OF A PERSONALITY

The pedagogy of dialogue of the prominent Ukrainian pedagogue Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynsky is analyzed in the article. In particular, the dialogue as a condition for education of a tolerant person is investigated. It is determined that dialogic interaction serves a foundation of tolerance and level of tolerant belief; the scientist's idea, which shall form the content of pedagogical activities aimed at upbringing a tolerant man and the main features of communication in the form of a dialogue between educators and pupils are singled out.

Key words: V. O. Sukhomlynskyi, pedagogy of a dialogue, tolerance, tolerance of a personality, dialogic communication, upbringing by a word.

О. Б. ПЕТРЕНКО

г. Ровно

ПЕДАГОГИКА ДИАЛОГА В. А. СУХОМЛИНСКОГО КАК УСЛОВИЕ ВОСПИТАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ ЛИЧНОСТИ

В статье анализируется педагогика диалога выдающегося украинского педагога Василия Александровича Сухомлинского. В частности рассматривается диалог как условие воспитания толерантной личности. Выяснено, что диалогическое взаимодействие выступает фундаментом толерантности и уровнем толерантных убеждений, вычленены идеи ученого, которые должны представлять содержание педагогической деятельности, направленной на воспитание толерантного человека, и основные особенности общения в форме диалога воспитателя и воспитанников.

Ключевые слова: В. А. Сухомлинский, педагогика диалога, толерантность, толерантность личности, диалогическое общение, воспитание словом.

Стаття надійшла до редколегії 30.07.2014